

Ahmet Hamdi Akseki'nin Fıkıh Usulüne Dair Görüşleri

(Ahmet Hamdi Akseki's Views on the Method of Fiqh)

Abdurrahman CANER

Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Assoc. Professor, Ahi Evran University
İslami İlimler Fakültesi Faculty of Islamic Sciences
İslam Hukuku Anabilim Dalı Department of Islamic Law
Kırşehir | Türkiye Kırşehir | Türkiye
Abdurrahman.caner@ahievran.edu.tr orcid.org/0000-0003-0292-0639

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 29/Ocak/2024 Received | 23/January /2024
Kabul Tarihi | 30/Nisan /2024 Accepted | 30/April/2024
Yayın Tarihi | 30/Haziran/2024 Published | 30/June/2024

Atıf | Cite as:

CANER, Abdurrahman. "Ahmet Hamdi Akseki'nin Fıkıh Usulüne Dair Görüşleri [Ahmet Hamdi Akseki's Views on the Method of Fiqh]". Tokat İlmîyat Dergisi 12/1 (Haziran | June 2024), 163-185.

[https:// DOI: 10.51450/ ilmiyat.1427441](https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1427441)

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

| This article has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Türkiye.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Ahmet Hamdi Akseki's Views on the Method of Fiqh

Abstract: Ahmet Hamdi Akseki was an important scholar who lived during the Sultanate, Constitutional Monarchy, and Republic periods and witnessed the political, social, and intellectual movements of these transition periods. He wrote many works and articles in different fields, and his writings were published in the journals and magazines of the day, as well as in some foreign newspapers. Especially in the Republican administration, he assumed essential duties related to religious education, served as the Vice President of Religious Affairs for a long time, and later became the third president of this institution. He took an active role in many areas of religious life, from the organization of the Diyanet institution to the preparation of the curriculum of the Imam Hatip Schools to be established and the opening of the faculties of theology, and he was both the planner and the follower of the works. Although Ahmet Hamdi Akseki, who made significant contributions to the shaping of the religious life of the society in the recent period, did not write a detached work on the method of fiqh, it has been determined that he expressed his opinions on sharia evidence and some other issues of the method of fiqh. It has been observed that he utilized many concepts of *usul al-fiqh* and the principles of this science in the analysis of theological, ethical, practical, and legal issues. Although he put forward some conditions for having the capacity for *ijtihad* he stated that there is a need for *ijtihad* and innovation in order to respond to the requirements of social life and that religion is essentially prone to this. It has been observed that Ahmet Hamdi Akseki was generally in favor of reform. However, he stipulated that reform should be centered on the *Qurʾān* and *Sunnah*. In other words, he argued that it was necessary to reinterpret the *Qurʾān* and *Sunnah* in accordance with the perception of the age, not by excluding or distancing from these two sources. In particular, he opposed the imposition of reform and improvement from the outside and demanded that this important task be left to Muslim scholars and *mujtahid*. Ahmet Hamdi Akseki, who defended the permissibility and even necessity of annihilation in the matter of the rules of *Shariʿa*. and legal matters, stated that the religion had only laid down general principles in the matter of rules that could change with the change of time, place and temperament, and left the rest to *ijtihad*. He also touched upon the issue of *maqāṣid al-shariʿa* and used the term "spirit of the *shariʿa*" for this concept. Although Ahmet Hamdi Akseki did not criticize the methodology of fiqh in general, he did criticize some of its different issues. As a matter of fact, he attributed the reason for the failure of the sects to flourish properly to their inability to understand the high purpose of Islam fully. According to him, the sects abandoned the principle of ease and preferred the path of violence and difficulty, which caused people to dislike and hate that sect. Again, he suggested *talfik* for a higher purpose. According to him, sects perform their historical functions, but today, the benefit, unity, and brotherhood of Muslims are more important than anything else. For this reason, the opinion that is the strongest in terms of evidence should be preferred and applied, regardless of sectarian differences and prejudices. Ahmet Hamdi Akseki, who was well-liked by the public and scholars, believed that all sects, despite their differences, are fed from the same source and aim to achieve the same goal. He emphasized the importance of unity and the need to transcend sectarian biases in the pursuit of a comprehensive understanding of the method of fiqh. This study aims to make a modest contribution to the field by identifying his views on the method of fiqh.

Keywords: Islamic law, Fiqh Procedure, Ahmet Hamdi Akseki, *Ijtihad*, *Maqāṣid al-shariʿa*, *Maslahat*

Ahmet Hamdi Akseki'nin Fıkıh Usulüne Dair Görüşleri

Öz: Ahmet Hamdi Akseki, Saltanat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşamış, bu geçiş dönemlerinin siyasi, sosyal ve fikri hareketlerine şahit olmuş önemli bir ilim adamıdır. O, farklı alanlarla ilgili birçok eser ve yazı kaleme almış, yazdığı yazılar, o günün dergi ve mecmualarında yayımlanmış, hatta bir kısım dış ülkelerin gazetelerinde tefrika edilmiştir. Özellikle Cumhuriyet yönetiminde din tedrisatıyla ilgili mühim görevler üstlenmiş, uzun süre Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığını yürütmüş ve sonrasında bu kurumun üçüncü başkanı olmuştur. Diyanet kurumunun teşkilatlanmasından kurulacak olan İmam Hatip Okullarının müfredat programlarının hazırlanmasına ve ilahiyat fakültelerinin açılmasına kadar dini hayatın pek çok alanıyla ilgili aktif rol almış, işlerin hem planlayıcısı hem de takipçisi olmuştur. Toplumun yakın dönemdeki dini hayatın şekillenmesinde önemli katkıları olan Ahmet Hamdi Akseki'nin fıkıh usulüne dair müstakil bir eser yazmadığı görülmekle beraber, şer'î deliller hakkında ve fıkıh usulünün diğer bir kısım meseleleriyle ilgili görüş beyan ettiği tespit edilmiştir. Hatta itikadi ahlâkî, ameli ve fer'î meselelerin tahlilinde birçok fıkıh usulü kavramından ve bu ilmin ilkelerinden yararlandığı müşahede edilmiştir. O, ictihad ehliyetine sahip olabilmek için bazı şartları ileri sürse de ictimaî hayatın gereklerine cevap verebilmek için ictihada ve teceddüde ihtiyaç olduğunu ve dinin de özü itibarıyla buna yatkın olduğunu dile getirmiştir. Ahmet Hamdi Akseki'nin, genel anlamda islahat taraftarı bir fikre sahip olduğu müşahede edilmiştir. Ancak o, islahatın Kur'an ve sünnet merkezli olmasını şart koşmuştur. Diğer bir ifadeyle o, bu iki kaynağı dışlayarak ya da onlardan uzaklaşarak değil, aksine Kur'an ve sünneti asrın idrakine uygun bir şekilde yeniden yorumlamanın gerekli olduğunu savunmuştur. Özellikle o, islahat ve iyileştirmenin dışarıdan dayatma şeklinde olmasına karşı çıkmış, bu mühim vazifenin Müslüman âlim ve müçtehitlere bırakılmasını talep etmiştir. Şer'î ve fer'î meselelerin ahkâmı konusunda neshin caiz hatta gerekli olduğunu savunan Ahmet Hamdi Akseki, zamanın, mekânın ve mizacın değişmesiyle değişebilen ahkâm konusunda dinin sadece genel prensipler vazettiğini, gerisini ictihada havale ettiğini belirtmiştir. O, makâsîdû's-şer'îa konusuna da temas etmiş ve bu kavram için şariatların ruhu tabirini kullanmıştır. Ahmet Hamdi Akseki, fıkıh usulünün geneline dair olmasa da bir kısım fer'î meselelerine yönelik bazı eleştiriler yöneltmiştir. Nitekim o, mezheplerin layığıyla intişar edememesinin sebebi olarak onların İslam'ın yüksek gayesini tam olarak anlayamamalarına bağlamıştır. Ona göre mezhepler kolaylık prensibini terk ederek şiddet ve güçleştirme yolunu tercih etmiş bu da insanların o mezhepten soğumalarına ya da ona karşı tavır almalarına neden olmuştur. Yine o, üst amaç için telifi önermiştir. Buna göre mezhepler tarihi fonksiyonlarını icra etmekle beraber bugün için Müslümanların maslahatı, vahdet ve kardeşliği her şeyden daha mühimdir. Bu sebeple mezhep farkı ve taassubu gözetmeksizin delil bakımından en güçlü olan görüş tercih edilmeli ve uygulanmalıdır. Neticede bütün mezhepler aynı kaynaktan beslenmiş ve aynı hedefe ulaştırmayı gaye edinmiştir. Halkın ve ilim ehlinin teveccühüne mazhar olan Ahmet Hamdi Akseki'nin fıkıh usulüne dair görüşlerinin tespiti önemlidir. Bu çalışma onun fıkıh usulüne dair görüşlerini tespit ederek alana mütevazı bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh Usulü, Ahmet Hamdi Akseki, İctihad, Makasîdû's-şer'îa, Maslahat

Giriş

Dini hayatımızın şekillenmesinde ve yönlendirilmesinde rol alan yakın dönem âlimlerimizden biri Ahmet Hamdi Akseki'dir (ö. 1951). Bu sebeple şahsiyetiyle alakalı onlarca çalışma yapılmış, birçok yönden ilmî araştırmalara konu olmuş ve hakkında sempozyum düzenlenmiştir. Bununla beraber Ahmet Hamdi Akseki'nin fıkıh usulüne dair görüşlerini ihtiva eden toplu bir çalışmaya

rastlanmamıştır.¹ Onun fıkıh usulüne yönelik doğrudan bir eserinin olmayışı bunda etkili olabilir. Ancak Ahmet Hamdi Akseki'nin fıkıh usulüne yönelik doğrudan bir eserinin olmaması onun bu alanla ilgili görüş belirtmediği anlamına gelmez. Zira o hem klasik medrese eğitimini almış hem müderrislik yapmış hem de uzun yıllar Diyanet riyasetinin üst kurumlarında çalışmış, daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı yapmıştır. Böyle ilmi müktesebâta haiz bir zatın elbette fıkıh usulüne dair görüşleri olacaktır. Eserlerinin farklı bölümlerinde değişik mevzularla ilgili fikir beyan ederken fıkıh usulünün kapsamına giren bir kısım konulara da değinmiştir. Hem alaylı hem mektepli ve aynı zamanda üç farklı dönemi yaşamış olan bir zatın fıkıh usulüne dair görüşlerinin bilinmesi önemlidir. Onun fıkıh usulüne yönelik müteferrik yerlerde zikrettiği hususları tespit ederek alandaki ilmi faaliyetlere mütevazı bir katkı sunmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Fıkıh usulüne yönelik görüşleri tespit edilmeye çalışılırken önce onun matbu ve ulaşılabilen eserlerine başvurulmuş, sonra hakkında fikir beyan eden diğer şahısların çalışmalarına müracaat edilmiştir. İnsanın fikrî yapısının oluşumunda yaşanan dönemin ve yetişme ortamının önemli bir etkisi olduğuna göre burada evvela onun hayat hikâyesine kısaca temas edilecek, sonra fıkıh usulünün müteferrik meselelerine dair görüşlerine yer verilecek daha sonra üzerinde ittifak edilen şer'î delillerden Kitap, sünnet, kıyas ve icma ile ilgili görüşlerine değinilecektir. Dolayısıyla konu üç ana başlıkta incelenecektir.

1. Ahmet Hamdi Akseki'nin Hayatına Kısa Bir Bakış

1887 yılında Antalya'nın Akseki ilçesine bağlı Güzelsu nahiyesinde doğan Ahmet Hamdi,² erken yaşlardan itibaren ilme merak sarmış, evvela babasından Kur'an öğrenmiş, sonra kendi nahiyesinde bulunan medrese hocalarından Arapça ders almıştır. Daha sonra Ödemiş'e giderek orada Arapçasını geliştirmiş, Farsçayı öğrenmiş bunlara ilave olarak akâid, fıkıh, tefsir ve hadis gibi temel İslam ilimleri alanında eğitim görmüştür.³

1905 yılında 18 yaşında iken dini eğitimini ilerletmek için İstanbul'a giden Ahmet Hamdi, Fatih semtine yerleşerek oranın önemli müderrislerinden Bayındırlı Şükrü Efendi'nin (ö. 1936) ders halkasına dâhil olmuş ve ondan icazet almıştır.⁴ Bu arada Tokatlı Hacı Şakir Efendi ve Aksekili Hacı Mustafa Hakkı Efendi gibi dönemin önemli âlimlerinden özel dersler alarak kendisini geliştirmeye çalışmıştır.⁵ Dini ilimlerin yanında edebiyata da merak saran Ahmet Hamdi, Mehmet Akif'in

¹ Ahmet Hamdi Akseki'nin fikhî görüşlerini içeren bir kısım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hayreddin Karaman, *Fıkıhçı Olarak Aksekili Ahmet Hamdi Efendi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004); Abdullah Kahraman, "Zor zamanda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslam Alimi: Ahmed Hamdi Akseki", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 298-312.; 2013; Abdullah Durmuş, "Ahmet Hamdi Akseki'de Taaddüd-i Zevcât," *Fıkıh ve İslam Tarihi* (Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu, Antalya, 2013); Ali İhsan Topçuoğlu, "Ahmet Hamdi Akseki ve Temel Haklarla İlgili Hukukî Görüşleri", *Fıkıh ve İslam Tarihi* (Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu, Antalya, 2013).

² Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*, 1:27.

³ Kahraman, "Zor zamanda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslam Âlimi: Ahmed Hamdi Akseki", 298.

⁴ Süleyman Hayri Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 1/35.

⁵ Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*, 1/35.

yanında başta Muallakât-ı seb'â olmak üzere birçok edebi metin okumuştur.⁶ Bilahare Dâru'l-Fünûnun Ulûmu'l-Âliye bölümüne girmiş, söz konusu bölümün kapatılması üzerine Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye okuluna kaydını alarak buradan mezun olmuştur. Bütün bu ilimlerle yetinmeyen Ahmet Hamdi, Medresetü'l-Mütehassısın'ın felsefe ve kelam bölümüne kaydını yaptırmış burayı da birincilikle bitirmiştir.⁷ Otuz iki yaşına geldiğinde; medreselerde öğrencilere, camilerde halka açık ders verme yetkisine sahip olma anlamına gelen dersiâm unvanını elde etmiştir.⁸

Ahmet Hamdi, dersiâm unvanını elde ettikten sonra siyasi ve dini içerikli makaleler ve yazılar kaleme almış ve bunları o dönemin mühim gazetelerinden biri olan Hikmet Ceridesinde neşretmiştir. Yazdığı yazılar ilim çevrelerinde makes bulmuş hatta makaleleri Mısır ve Ürdün gibi dış ülkelerdeki münevverlerin dikkatini çekerek oradaki gazetelerde tefrika edilmiştir.⁹ Başyazarlığını Mehmet Akif'in yaptığı *Sebilürreşâd*'ın sıkı bir takipçisi olan Ahmet Hamdi, Balkan Harbi öncesinde bu mecmuanın muhabiri olarak Balkanlarda bulunmuş, Bulgaristan ve Romanya'daki Müslümanları irşad etmiştir. Birçok münevver gibi yaşadığı dönemin koşullarından etkilenen Ahmet Hamdi, meşrutiyet fikrini heyecanla savunmuş ve istibdat yönetimini de eleştirmiştir. O, İttihat ve Terakki Fırkası içinde yer almakla beraber İttihâd-ı İslam fikrini benimsemiş, İslam dünyasının eski günlerine dönmesi için yöneticilerin asabiyet fikrini terk ederek din birliğini esas almalarını ve bunun da ancak asr-ı saâdet dönemindeki temel ilkeleri referans almakla mümkün olabileceğini ileri sürmüştür.¹⁰

Ahmet Hamdi, gençliğinden itibaren çevresinde olup biten hadiselerle ilgi duymuş ve fikri hareketlerin içinde yer almıştır. O, İslam coğrafyasının geniş bir kesimini fikir ve düşünceleriyle etkileyen başta Cemalettin Efgânî (ö. 1897), Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Reşîd Rıza (ö. 1935) gibi şahsiyetlerden etkilenmiştir. Nitekim Akseki, henüz Dârülfünununun birinci sınıfında okurken fikirlerini önemseydiği ve elinden düşürmediği Reşid Rıza'nın *Muhâverâtü'l-muslih ve'l-mukallid* isimli eserini *Mezâhibin telfiki ve İslâm'nun Bir Noktaya cem'î* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir.¹¹ Aynı şekilde Reşid Rıza'nın *el-Menâr* mecmuasında neşredilen haftalık derslerini de tercüme etmiştir. Ahmet Hamdi Akseki, yalnızca bu zatlardan değil, başta medrese hocaları olmak üzere ilim ve fikir sahibi birçok şahsiyetten etkilenmiştir. Bunların arasında Mehmet Akif (ö. 1936), İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946), Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942), Babanzâde Ahmed Nâim (ö. 1934) ve Ferid Bey'in

⁶ M. Suat Mertoğlu, "Akseki'nin Ahmed Muhammed Şâkir'e Bir Mektubu: *Sebilürreşâd* Yazarı Ahmed Hamdi Akseki'nin İslam Dünyasına İlgisine Dair Notlar.", *İslam Araştırmaları Dergisi* 36 (2016), 117; Kahraman, "Zor zamanda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslam Alimi: Ahmed Hamdi Akseki", 298.

⁷ Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*, 1:82.

⁸ Kahraman, "Zor zamanda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslam Alimi: Ahmed Hamdi Akseki", 298.

⁹ Mertoğlu, "Akseki'nin Ahmed Muhammed Şâkir'e Bir Mektubu: *Sebilürreşâd* Yazarı Ahmed Hamdi Akseki'nin İslam Dünyasına İlgisine Dair Notlar", 166; Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*, 1/70.

¹⁰ Karşlı, "Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları: Ahmet Hamdi Akseki Örneği", 1286.

¹¹ Bu eser, Hayreddin Kahraman tarafından "İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri" adıyla sadeleştirilmiş ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında 1974 tarihinde Ankara'da basılmıştır. Bk. Ahmet Hamdi Akseki, *Mezâhibin Telfiki ve İslâm'in Bir Noktaya Cem'i (İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974).

(ö. 1944) yeri başkadır. Zira bunların hepsi o günün ilim dünyasında öne çıkan şahsiyetler olup Akseki'ye doğrudan hocalık yapmışlardır.¹²

Ahmet Hamdi Akseki, Medresetü'l-Mütehassîsîn'in son sınıfında iken Heybeliada'da bulunan Mekteb-i Bahriye-i Şahane'de din ve ahlak dersleri hocası olarak tayin edilmiş, akabinde İstanbul'un tarihi muhtelif camilerinde kürsü şeyhi olarak görevlendirilmiştir. Daha sonra farklı medreselerde müderrislik yapmıştır.¹³

Millî Mücadele başladığında Anadolu'ya geçerek milli mücadeleyi desteklemiş ve yeni Türkiye devletinde birçok görev icra etmiştir. Bu çerçevede 1922 yılında Ankara Lisesi Ulum-i Diniyye Muallimliğine tayin edilmiş, aynı yıl Umûru Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti Tedrisat Umum Müdürlüğü görevini de üstlenmiştir.¹⁴ Kurulan yeni devletin din eğitimi müfredatının hazırlanmasında rol almış, önemli hizmetler görmüş ve Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi'nin (ö. 1941) isteği üzerine Diyanet İşleri Reisliği Heyeti Müşâvere azalığına tayin edilmiştir.¹⁵ Bu arada Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı eseri ile *Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhî'nin* yayıma hazırlanmasında ve neşredilmesinde önemli katkı sağlamıştır. 1925 yılında istiklal mahkemelerinde yargılanmış ve beraat etmiştir. 1939 yılında Diyanet İşleri Reis Muavinliğine tayin edilmiş, 1947 yılında ise M. Şerafettin Yaltkaya'nın vefatı üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı üçüncü reisi olarak göreve atanmış ve vefat tarihi olan 1951 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür.¹⁶

Arapça, Farsça ve İngilizce dillerini bilen Ahmet Hamdi Akseki, klasik İslam ilimlerine vakıf olduğu gibi Auguste Comte, Friedrich Max Müller, Moris Zastrof, Spencer, Jean-Jacques, Rousseau, Gustave le Bon, Hobbes, Kant, Bacon, Taylor, John Davenport gibi pek çok İngiliz, Alman ve Fransız filozof ile ilim adamlarının eserlerini okumuş ve onlardan iktibaslarda bulunmuştur.¹⁷

Cumhuriyet döneminde İslam'a büyük hizmetleri olan Ahmet Hamdi Akseki, 1924 yılından 1951 yılına kadar neredeyse fasilasız olarak Diyanet riyâseti'nde bulunmuş ve tüm bu süre boyunca adeta başkan gibi görev icra etmiştir. Din eğitimi müfredatının hazırlanmasından birçok kaynak eserin neşredilmesine, ezanın tekrar aslî hüviyetinde okunmasından imam hatip mekteplerinin ve ilahiyat fakültelerinin açılmasına varıncaya kadar pek çok çalışmanın içinde yer almış, bunların teorisyenliğini yapmış ve takipçisi olmuştur. Dini değerlerin cemiyet hayatından çıkarılmaya çalışıldığı bir dönemde bu değerleri hayatla buluşturmak hatta onu hayatın merkezine yerleştirmek için yapabileceğinin en iyisini yapmaya çalışmıştır.

Ahmet Hamdi Akseki, hemen hemen her kesime hitap edecek şekilde eser telif etmiştir. Telif ettiği bu eserlerde muhatapların anlayabileceği basit ve yalın bir dil kullanmıştır. Yaklaşık yetmiş

¹² Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*, 1/91-95.

¹³ Kahraman, "Zor zamanda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslam Âlimi: Ahmed Hamdi Akseki", 299.

¹⁴ Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi", 1/293; Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*, 1/183.

¹⁵ Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*, 1/183.

¹⁶ Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*, 1/390.

¹⁷ Akseki, *Ahlak Dersleri*, 59-61.

eser ve 657 makale/yazı kaleme alan Ahmet Hamdi Akseki'nin bu çalışmalarından bir kısmı kendisi hayatta iken bir kısmı vefat ettikten sonra neşredilmiş, bazıları ise henüz neşredilmemiştir.¹⁸ *İslam Dini, Peygamberimizin Vecizeleri, Ruh ve Bekay-ı Ruh, Mezâhibin Telfiki ve İslam'ın Bir Noktaya Cem'i, İslam Fitri, Tabî ve Umûmi Bir Dindir, Ahlak Dersleri, Askere Din Kitabı, Yavrularımıza Din Dersleri, Köylüye Din Dersleri, Düşmana Karşı ve Yeni Hutbelerim*, bilinen eserlerinden sadece bir kaçını oluşturmaktadır.¹⁹

2. Fıkıh Usulünün Müteferrik meseleleriyle ilgili Görüşleri

Tarihi süreçte mahiyeti ve icra ettiği fonksiyonu açısından fıkıh usulü ilmine bakıldığında onun önemli bir ilim olduğu kabul edilmiş ve bu yönüyle ciddi bir tenkide tabi tutulmamıştır. Ancak belirlenen metotların erişilmek istenen hedefi tutturmada yeterli olup olmadığı tartışılmıştır. Ahmet Hamdi Akseki'nin fıkıh usulüne dair doğrudan bir eseri olmadığından onun bu ilmi tenkit ve değerlendirmelere tabi tutarak görüş ve önerilerde bulunduğunu gösteren bir metodun varlığından bahsedilemez. Bununla beraber eserleri incelendiğinde onun fıkıh usulüyle ilgili bazı dolaylı değerlendirmelerde bulunduğu söylenebilir. Bu başlıkta onun dolaylı da olsa fıkıh usulünün farklı meselelerine yönelik bir kısım görüşleri tespit ve tahlil edilmeye çalışılacaktır.

2.1. İctihad ile İlgili Görüşleri

Ahmet Hamdi Akseki, birçok eserinde farklı meselelerle bağlantılı olarak ictihad mevzusuna temas etmiş,²⁰ *İslam Dini İbâdet, İtikâd, Ahlâk* adlı eserinde, ictihadın tanım ve şartları hakkında bilgi vermiştir. Söz konusu eserinde o, ictihadın tanımını şöyle yapmıştır; "İctihad, bir hükmü şer'îyi, delîli şer'îsinden istinbat ve istihrac hususunda olanca ilmi kuvvetini sarf etmektir."²¹ Buna göre fûrûata yönelik şer'î hükmü delilinden çıkarmak diğer bir ifadeyle Kur'an ve sünnetten o hükmü anlayıp ortaya koymak için bütün gücünü sarf etmek ve bütün enerjisini ortaya koymaya ictihad, bu işle uğraşan kişiye de müctehid denir. Ahmet Hamdi Akseki, müctehid ve fakih kavramlarını aynı anlamda kullanmış ve kişinin ictihad ehliyetine sahip olabilmesi için bazı şartlar ileri sürmüştür. Zikredilen şartlar şöyle sıralanmıştır;

- Kur'an'ın lafız ve terkiplerinin manasını ve aynı zamanda şer'i anlamlarını tamamiyle kavramış olmak.
- Hâs, âm, nâsih, mensuh, mutlak, mukayyed, emir, nehiy, mücmel, mübeyyen gibi Kur'an'ın bütün meselelerine vakıf olmak.
- Kur'an'ın hükümlerine yönelik olan sünneti metin ve senediyle bilmek.

¹⁸ Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi", 1/35.

¹⁹ Geniş bilgi için bk. Kahraman, "Zor zamanda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslam Âlimi: Ahmed Hamdi Akseki", 301-302.

²⁰ Bk. Akseki, *Mezâhibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i (İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri)*, 204.

²¹ Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini İtikat, İbâdet, Ahlak* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022), 38.

- İcma konusuna hâkim olmak ve nerelerde icma varid olduğunu tamamiyle bilmek.
- Kıyası bütün yönleriyle bilmek başka bir ifadeyle kıyasın mahiyetini, çeşitlerini, şartlarını, hükmünü, makbul ve merdûd olan cihetlerini kavramış olmak.²²

Ahmet Hamdi Akseki'ye göre sayılan şartlardan biri dahi noksan olması durumunda kişi müctehid olamaz. Müctehid vasfını alabilmek için ileri sürülen şartlara bakıldığında bunların hepsine vakıf olmanın o kadar kolay olmadığı söylenebilir. Zira bu şartlara göre ictihad faaliyetinde bulunabilmek için sadece Arapça bilmek ya da bir kısım dini malumata sahip olmak yetmez. İleri düzeyde Arapça dil bilgisi yanında Kur'an'ın manasını, muhtevasını, Kur'an kavramları arasındaki ilişkiyi, sünneti, onun teşrî değerini, Kur'an ahkâmıyla olan münasebeti, icma, kıyas ve onların muhtevalarıyla ilgili birçok mevzuu da bilmek gerekir.

Ahmet Hamdi Akseki, ictihad ehliyeti için şartları zorlaştırırsa da ictimaî hayatın gereklerine cevap verebilmek için ictihada ve teceddüde ihtiyaç olduğunu ve dinin de özü itibarıyla buna yatkın olduğunu dile getirmiştir. Ona göre kâinatın sonsuz nizamı içerisinde âlem daima yenilenmekte ve ileriye doğru gitmektedir. İnsanlar da sürekli yenilenen bu âlemde yeni arayış ve buluşlarda bulunmaktadır. Dolayısıyla zaman geçtikçe insanlar yenilenmek ihtiyacı hisseder. Akli ve ilmi önemseyen, ahlak ve fazileti önceleyen ve aynı zamanda insanlığın mutluluğunu gaye edinen bir din, ilerleme ve gelişme safhalarının herhangi birinde donup kalmaz. O, Hz. Peygamber'in "İki günü eşit olan aldanmıştır."²³ ve "Allah, her asrın başında bir müceddid gönderecek."²⁴ şeklinde varid olan hadislerine atıf yaparak İslam'ın bir terakki ve teceddüd dini olduğunu şöyle izah etmiştir;

*"İslam dini tam manasıyla bir ilerleme ve yenilenme dinidir. O, temel ilkeleri sabit kalmak şartıyla bizi sürekli şer'î hükümlerde dahi yenilemeye davet ve böyle bir yeniliğin kabulüne teşvik ediyor. Bundan dolayıdır ki ictihada büyük bir önem verilmiş ve ictihad, dinin temel kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir."*²⁵

Ahmet Hamdi Akseki'ye göre İslam dini, günlük hayatla ilgili zamanın, mekânın, eşhasın, mizacın tesirlerini nazarı dikkate alarak bu hakikatlerin yalnız genel hatlarını çizmiş ve hususi seyirlerini ictihad alanına havale etmiştir. Yine ona göre İslam dini taklitten ziyade tahkiki emretmiş ve hatta yalan olduğu yakinen belli olan sözleri delil kastı ile dinlemeyi menetmiştir.²⁶

²² Akseki, 39; Akseki, *Mezâhibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i (İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri)*, 204.

²³ Bu rivayetin tamamı şöyledir: *من استوى يومه فهو مغبون ومن كان غده شراً من يومه فهو ملعون ومن لم يتعاهد النقصان من نفسه فهو في نقصان ومن كان في نقصان فالموت خير له* "İki günü eşit olan aldanmıştır. Bugünü dünden kötü olan lanetlenmiştir. Arttırmaya çalışmayıp yerinde sayan ziyandadır. Ziyan eden kişinin ölmesi kendisi için daha hayırlıdır" bk. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 8:35; *el-Mücâlesetü ve Cevâhiru'l-İlim*, 5:57.

²⁴ Hadisin Arapça metni şöyledir: *ان الله يبعث لهذه الامة على رأس كل مائة سنة من يجدد لها دينها* "Şüphesiz ki Allah, her yüzyılın başında bu ümmete dîmî işlerini yenileyecek bir müceddid gönderecektir. bk. Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshak eş-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts) "Kitabu'l-melâhim", 1.

²⁵ Akseki, *İslam Fitri Tabii ve Umûmî Bir Dindir*, 48-49.

²⁶ Akseki, 86.

Ortaya çıkan dîni meselelerin çözümünüyle alakalı Ahmet Hamdi Akseki, şu metodu önermiştir: Önce kitap ve sünnetin açık naslarına bakılmalıdır. Sorunun çözümünde nas, diğer delillere tercih edilmelidir. Sonra zahir ve mefhum gibi delalet yollarına başvurulmalıdır. Daha sonra sırasıyla Hz. Peygamberin fiiline, takrir ve tasvibine, icmâa, kıyasa ve istishaba müracaat edilmelidir. İki delil çelişmesi durumunda ise önce ikisiyle de amel edecek şekilde uzlaştırma yoluna gidilmeli, bu mümkün değilse tercih sebeplerine göre iki delilden biri diğerine tercih edilmelidir.²⁷

Ahmet Hamdi Akseki, Müslümanların geri kalış sebeplerini anlatırken İslami müesseselerin Avrupa'daki terakkiye ayak uyduramadığını ve özellikle eğitim düzeninin neredeyse tamamıyla bozulduğunu dile getirmiş bunun bir sebebini de ictihad kapısının kapalı olması fikrine dayandırmıştır. O, Müslümanların üzerlerinde bulunan ölü toprağı atıp terakki etmelerinin yegâne çıkış noktasını ıslah meselesinde görmüştür. Ancak ona göre geçmişin müktesebatı hakkında ıslahatta bulunurken ve bunun için ictihada başvururken başkalarının telkini ve dayatması olmamalı, bizzat liyakat ve ehliyet sahibi Müslüman ulemanın öncülüğünde bu iş gerçekleşmelidir. Diğer bir ifadeyle dini yıkmaya çalışan art niyetlilere bu iş havale edilmemelidir. Dolayısıyla ıslahat ve tecdit, dini yıkmaya matuf değil, onu ihya etmeye, İslam'ın ve Müslümanların maslahatı gözetilerek ihtiyaç oranında yapılmalıdır. O konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir;

“Bizim öncelikle söylemek istediğimiz bir şey varsa o da şudur: İslam'ın kurtulması herhalde bu şekilde olacak bir yeniliğe bağlıdır; bu olmadıkça İslam'ın düzelmesi mümkün değildir. Fakat âlimlerimiz gözlerini açarak bu ıslahatı ve yeniliği kendileri yapmalıdır. Eğer gereksiz yere kendilerine müceddit, müctehid süsü veren ve fakat dini yıkmaktan başka amaçları olmayan birtakım züppeler yenilik yapacağız diye -maazallah- kirlili ellerini bir kere de dine sokacak olurlarsa sonra pek pahalıya mal olur. Âlimler de hem dünyada hem de ahirette manevi mesuliyetten kurtulamaz.”²⁸

Dine sonradan giren ve zaman içinde dinin bir parçasıymış gibi algılanan bir kısım bid'at ve hurafelerin dinden ayıklanması ve bunun için mücadele edilmesi gerektiğini savunan Ahmet Hamdi Akseki, Müslümanlar arasında ihtilafa neden olan bir kısım meseleler üzerinde durmaktan ziyade ittifak ve vahdeti sağlayan noktalara yoğunlaşmak gerektiğini savunmuştur. O, Müslümanların vahdet ve ittifakını önemseydiği için ameli mezheplerin ihtilafa neden olan bir kısım yaklaşımlarının üst amaçlar doğrultusunda yeniden gözden geçirilmesini önermiştir. Buna göre vahdet esasına dayanan İslamiyet her konuda birliği emreder. Bundan dolayı ayrıntı olarak görülen bazı hususlardaki farklılıklar, keyfi değil delile dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Burada yapılacak şey, ihtilafli meselelerde her müctehidin dayandığı delili önyargısız bir şekilde iyi incelemek ve bunun üzerinde durmak, bu şekilde kısmen bir telfik²⁹ meydana getirmektir. Ona

²⁷ Akseki, *Mezâhibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i (İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri)*, 212.

²⁸ Akseki, *Mezâhibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i (İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri)*, 21.

²⁹ Ahmet Hamdi Akseki, telfik'in gerekçesini *Mezâhibin telfiki ve İslam'ın Bir Noktaya Cem'i* adlı eserde şöyle temellendirmiştir; İhtiyaç, maslahat ve menfaat her şeyden önce gelir. Bu sebeple günümüzde hiç olmazsa dört mezhep imam ve fakihlerinin kitap ve görüşlerinden halka ve zamana uygun olanlar alınarak boş söz, düğüm ve münakaşadan uzak, herkesin kolayca anlayabileceği bir şekilde son derece süzölmüş bir kitap telif edilmeli, idare de

göre bu her vakit caizdir. Fakat bunu yaparken garaz, siyaset, heva ve hevesât değil, ilim hâkim olmalıdır. Usul ve hilâfiyât denilen İslami ilimlerde bu meseleye büyük bir ehemmiyet verilmiştir. Bilgisi kıt kimselerin böyle bir şeyden bahsetmeleri veya bu konuda görüş beyan etmeleri ise haltı mezhepten yani mezhepler hakkında yakışksız söz söylemekten başka bir şey değildir. O, mezheplerin ihtilaf noktalarının telfiki ile ilgili önerisinin pratik hayatta karşılığını ise şöyle izah etmiştir: *Bu öneri, öncelikle insanlar arasında mezhep ihtilafları sebebiyle vuku bulmuş gerginlikler varsa onun kalkmasına ve bazı meselelerin kolaylıkla hallolmasına hizmet edecektir.*³⁰

Ahmet Hamdi Akseki, *Mezahibin Telfiki ve İslâm'ın bir Noktaya Cem'i* adlı eserin mukaddimesinde telfik uygulamasının gerekçesini daha açık bir şekilde izah etmeye çalışmış ve artık sadece bir mezhebe bağlanmanın zamanı olmadığını, bütün mezheplerden yararlanmak gerektiğini belirterek; *“mademki bütün mezhepler aynı kaynaktan beslenmiş o halde ümmetin faydasına olan şeyler nerede ise onu almak lazımdır”*³¹ demiştir. Esasında Cemâlettin Efgânî, Muhammed Abduh ve Reşit Rıza'ya ait olan bu görüşü Ahmet Hamdi Akseki savunmuştur. Zarûret durumunda diğer mezheplerin görüşlerinden yararlanılabileceği ya da taklit edilebileceği genel kabul görmüştür.³² Nitekim kanunlaştırma faaliyetinin bir sonucu olarak hazırlanan *Mecelle*'de, Hanefi mezhebinin görüşleri esas alınmakla beraber bazı mevzularda diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilmiştir. Ahmet Hamdi Akseki, *Mecelle*'ye benzer ancak farklı görüş ve düşüncelere açık olması yönünden daha kapsayıcı, daha anlaşılır ve birlik noktalarını ön plana çıkaran fikhî bir çalışmanın ortaya konmasını önermiştir. O, bu önerisiyle zarûret, ihtiyaç ve maslahat olmadan sadece sorumluluktan kaçmak için farklı mezheplerin görüşlerinden yararlanılabileceğine kapı aralamamıştır. Zira böyle bir yönelim, dinî referansları hafife almak ve onlarla alay etmek anlamına gelecektir ki bunu kabul etmek mümkün değildir.

Ahmet Hamdi Akseki, bulunduğu konum gereği sonradan ortaya çıkan bir kısım dini meselelere muhatap olmuş ve zamanın icaplarını da göz önünde bulundurarak bunlarla ilgili görüş ve düşüncelerini açıklamıştır. Bu bağlamda radyodan Kur'an okunmasının caiz olup olmadığı tartışılmıştır. O, *Kur'an ve Gramofon* adlı bir eser telif ederek radyodan Kur'an okunabileceğini şu gerekçeye dayandırmıştır; *“Bir işten maksat ne ise hüküm ona göre verilir. Gramofona Kur'an okumak yahut gramofondan Kur'an dinlemek, öğretmek veya öğrenmek ya da ondan ibret almak, ondan manevi istifade etmek gibi maksada dayanıyorsa bunda bir mahzur yoktur. Belki mühim*

mucibiyle amel olunmasına bir irade çıkarmalıdır. Bu şekilde hem Müslümanların maslahatına riayet edilmiş hem de mezhepler arasındaki uzaklaşma kalkarak İslam düşüncesi bir nokta etrafında toplanmış olur. Saygıdeğer âlimlerin bu yolda vuku bulacak bir himmetiyle emin olalım ki şimdiye kadar milletin ilerlemesine set çeken ne kadar engel ve müşkülât varsa hepsi ortadan kalkarak, İslam dininin gerçekten kıyamete kadar meydana gelecek olan vakia ve hadiselerin hükümlerini ihata ettiği ağıyar nazarında da ortaya çıkacaktır. Zaten hakkında nas bulunmayan içtihadı bırakılmış meselelerde Müslümanların başı, hangi müçtehidin reyî ile amel olunmak üzere emrederse o şekilde amel olunmak gerekli değil mi? bk. Akseki, *Mezahibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i (İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri)*, 23.

³⁰ Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*, 1/429.

³¹ Akseki, *Mezahibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i (İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri)*, 21.

³² İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr*, 508; Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 16:15.

bir fayda vardır.”³³ Ahmet Hamdi Akseki aynı gerekçelerle hutbenin vaaz ve nasihat kısmının Arapçadan başka bir lisanla okunabileceğine de cevaz vermiştir.³⁴ Ayrıca o, dini gün ve vakitlerin tespitinde modern aletlerin verilerinden yararlanılabileceği, zekât için belirlenen nisap miktarlarının günümüz şartlarında yeniden değerlendirilmesi gerektiği, ağır işlerde çalışan işçilerin oruç tutmak yerine fidye verebileceği görüşünü de benimsemiştir.³⁵

2.2. Maslahat İlkesine Dair Görüşleri

Faydanın sağlanması zararın defedilmesi manasına gelen maslahat,³⁶ temelde nasların nasıl yorumlanması ve uygulanması ya da naslarda doğrudan temas edilmemiş meseleler, aslî kaynaklardaki hükümlere hâkim olan ruh ve düşünceye muvafık olarak nasıl çözüme kavuşturulabilir sorularına cevap arayan ve bu yönüyle içtihatla yakın ilişkili olan zihni bir çaba olarak tanımlanmıştır.³⁷ Ahmet Hamdi Akseki birçok eserinde maslahatı bu manada kullanmış ve naslarda yer alan ahkâmın maslahat temelinde değerlendirilmesi ve ahkâmın konulmasındaki illetin ve o illetteki ruhun iyi kavranması gerektiğini belirtmiştir. O, Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken soru cevap şeklinde cereyan eden diyalogda Muaz'ın cevaplarına Hz. Peygamber'in memnuniyet izhar etmesini maslahat kavramıyla ilişkilendirmiş ve şöyle demiştir: “Muaz, karşılaştığı problemlerde dine aykırı bir harekette bulunmadan işi çözüme kavuşturacağını bildirmiş, Hz. Peygamber de bu cevaplarıyla Kur'an'ın ya da şer'î ahkâmın ruhunu iyi kavradığına kanaat getirdiği için memnuniyetini izhar ederek onu tebrik etmiştir.”³⁸ Yine ona göre amme maslahatına taalluk eden hadiseler karşısında akli kullanmadan nassa çakılıp kalmak, doğrudan doğruya nasta bir şey bulamayınca onun hakkında bir hüküm vermemek, İslam'ın ruhunu anlamamak ve ona muvafık hareket etmemek demektir.

Ahmet Hamdi Akseki, maslahat ilkesinin önemini Kur'an'da yer alan şu örnek üzerinden açıklamaya çalışmıştır:

Kur'an'da içki ve kumar yasaklanmıştır. Bu yasağın üç temel gerekçesinden bahsedilmiştir:

Birincisi: İçki ve kumar, insanlar arasında fitne ve fesat çıkmasına ve sosyal hayatın bozulmasına sebep olmaktadır.

İkincisi: İnsanları Allah'ı zikretmekten ve onu anmaktan alıkoymaktadır.

Üçüncüsü: İnsanı ibadetten (namazdan) alıkoymaktadır. İçki ve kumarın yasaklanması bu üç gerekçeye dayandırılmıştır. Ahmet Hamdi Akseki bu üç gerekçeyi zikrettikten sonra şu noktaya dikkat çekmiştir: Burada yasağın illeti beyan buyurulurken umumun menfaatine ve ictimai nizamla taalluk eden ta'lil, Allah'ı zikir ve namazdan alıkoymak üzerine takdim olunmuştur. O,

³³ Akseki, “Gramofon ve Radyo ile Kur'an”, 103.

³⁴ Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*, 1/210.

³⁵ Karaman, *Fıkıhçı Olarak Aksekili Ahmet Hamdi Efendi*, 42-43.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2:516.

³⁷ Dönmez, “Maslahat”.

³⁸ Akseki, *İslam Fitri Tabii ve Umûmî Bir Dindir*, 430.

görüşünü pekiştirmek için şöyle bir rivayeti de zikretmiştir: Hz. Peygamber, yanındakilere “Size oruç, namaz ve sadakadan daha efdal bir şeyi haber vereyim mi? dedi. Yanındakiler “evet” dediler. Hz. Peygamber; “İki kişinin arasını düzeltmek oruç, namaz ve sadakadan daha efdaldir. Muhakkak ki iki kişinin arasının bozulması öldürücü bir zehirdir.”³⁹ Ona göre İslam'ın teşri nitelikli hükümleri hep bu maslahat esası üzerine kurulmuştur.⁴⁰

Ahmet Hamdi Akseki, *Müslümana Büyük İlmihal* adlı eserinde naslarda yer alan bütün emir ve yasakların mutlaka bir maslahata mebni olduğunu beyan etmiş ve bunu farklı örnekler üzerinden temellendirmeye çalışmıştır. O, bu anlamda gusül, abdest, namaz ve teyemmüm gibi günlük ibadetlerin farz kılınmasında birçok hikmet ve maslahatın olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre bu tür ibadetlerle ilgili emir ve nehiylerde, kulluk ve emre imtisal her ne kadar asıl ise de bunun mutlaka bir de hikmet ve maslahat boyutu vardır. Dolayısıyla Allah'ın emrettiklerinde kişi ve toplum için maddi veya manevi bir fayda, yasakladıklarında bir zarar söz konusudur. Örneğin o, abdestin farz kılınışıyla ilgili şöyle demiştir;

“Biz biliyoruz ki Allah Teâlâ, her şeyi bilen ve hikmetle yapandır. Emrettiği ya da yasakladığı her şeyde birçok hikmetler vardır. Hikmet gereği kullarına maddi ya da manevi, bedeni veya ruhî bir faydası olmayan şeyleri emretmez. Emrettikleri de bir hikmete dayalıdır, yasakladıkları da... Bunda hiçbir Müslümanın, tereddüdü yoktur. Mademki böyledir, şu hâlde Allah Teâlâ'nın «abdest» ile emretmesinde de mutlaka bir hikmet, kullarına ait bir maslahat ve faydası vardır. Abdest üzerine bina edilen birçok hüküm ve menfaatin olmaması imkân haricindedir.”⁴¹

2.3. Nesih ile İlgili Görüşleri

Nesih konusunu etraflıca işlemeye çalışan Ahmet Hamdi Akseki, bu kavramın kelime ve terim anlamı üzerinde durmuş ve aynı zamanda neshin tarihi süreçteki fonksiyonuna dikkat çekmiştir. Yine farklı şeriatlarla beraber aynı şeriatta gerçekleşen neshin vukuu, şartları ve hangi alanla sınırlı olduğuna da vurgu yapmıştır. O, mevzuyla ilgili zaman zaman kaynak belirtmeksizin usul âlimlerine referansta bulunmuş ve onların bazı görüşlerine yer vermiştir.

Ahmet Hamdi Akseki, neshin, kelime olarak hem izale hem de nakil manasında kullanıldığını ancak onun esas manasının tebdil olduğunu vurgulamış ve *“Biz bir ayeti başka bir ayetle tebdil edersek”*⁴² ayetini buna delil getirmiştir. Buna göre kelime anlamı itibarıyla bir şeyi kaldırıp onun yerine başka bir şeyi koymaya nesih, ikinci şeye nâsîh, kaldırılana da mensûh denilir.

Neshin terim anlamı konusunda usul âlimlerinden nakilde bulunan Ahmet Hamdi Akseki, onu; “Herhangi bir şer’î hükmün hilafına sonradan diğer bir delili şer’î’nin delâlet etmesi”⁴³ şeklinde

³⁹ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvûd* “Edep”, 58; Ebû İsa Muhammed b. Sevre b. Musa b. Dahhâk Tirmizi, *Sünenü’t-Tirmizî*. (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1975) “Sifetü'l-kıyâme”, 56.

⁴⁰ Akseki, *İslam Fitri Tabî ve Umûmî Bir Dindir*, 431.

⁴¹ Ahmet Hamdi Akseki, *Müslümana Büyük İlmihal* (İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1966), 139.

⁴² *Kur’an Yolu Meâli* el-Nahl 16/101.

⁴³ Akseki, *İslam Fitri Tabî ve Umûmî Bir Dindir*, 258.

tanımlamıştır. O bu tanımdan hareketle şu tespiti yapmıştır: “İman ve itikat konularında nesih olamaz. Aynı şekilde geçmiş, hâl ve gelecek zamanla ilgili verilen haberlerde nesih cari olamaz. Akli ve hissi hükümlerde de nesih yoktur. Ebediyetle sınırlandırılan hükümlerde de nesih gerçekleşemez.” Dolayısıyla ona göre nesih sadece ahkâm-ı şer'îye ile sınırlıdır. Buna göre nesih, emir ve nehiy gibi inşâî mana içeren ve aynı zamanda îcad ve iradeyi gösteren hükümlerde cereyan eder.⁴⁴ O, bütün bu noktalara temas ettikten sonra söz konusu yerlerde gerçekleşen neshin mutlak ve gerçek bir nesih değil, göreceli ve değişken olduğuna dikkat çekerek şöyle demiştir; *Allah'a ve biz insanlara göre neshin mahiyeti değişebilmektedir. Zira Allah'ın ilmi açısından meseleye bakıldığında nesih hakikatte bir beyandır. Yani evvelki hükmün müddetinin sona erdiğinin beyandır. O hükmün ne kadar süreceği Allah katında malumdur. Fakat bize göre nesih, hükmün beyanı değil, onun kaldırılıp yerine başka hükmün konulmasıdır. Dolayısıyla Allah'ın hükmü/ilmi açısından nesih meselesine bakıldığında hiçbir zaman hükümden caymak ya da hükmü bilmemek manası çıkmaz.*⁴⁵

Ahmet Hamdi Akseki, nesih konusunda sağlam bir bakışı kazandırmak için konuyu derinlemesine tahlil etmiş ve bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre Allah'ın kevn âleminde bugün var ettiğini yarın yok ederek diğer bir şeye tebdil etmekle ilmüne, kudretine, iradesine hiçbir eksiklik arız olamaz. Çünkü tüm bu işlemlerde gerçekte bir tebdil değil, beyan söz konusudur. Aynı şey hüküm koymada da geçerlidir. Diğer bir ifadeyle Allah, farklı zamanlarda farklı hükümler koymakla ilminde, iradesinde -haşa- bir eksiklik değil, bilakis her birinde bir kemal hikmetini ortaya koymuş olmaktadır. Dolayısıyla Allah'ın ezeli ilminde belirlenen her şey ve her hüküm yerli yerinde varid olmuştur ve gerçekte hiçbir kelimesi değişmemiştir.

Neshin hem aklen caiz hem de naklen sabit olduğu görüşünü destekleyen Ahmet Hamdi Akseki, aklen caiziyetini, hükmün konulmasında etken olan illet kavramıyla şu şekilde temellendirmiştir. “Şayet kulların menfaati, şer'î hükümlerin belirlenmesinde illet kabul edilmezse - ki Eş'ariler bu görüşü savunmuşlardır- Allah, dilediğini yapacağından hiçbir hikmet ve maslahata bakmaksızın koyduğu şeriatı değiştirir, tebdil ve tağyir eder. Kulların menfaati şer'î hükümlerin tayininde illet kabul edilirse - ki çoğunluk bu görüşü savunmuştur- zamanının değişmesiyle insanların menfaati değişeceğinden şer'î hükümlerin değişmesi de caiz olur. O halde bir hükmü nesih etmek suretiyle onun müddetinin sona erdiğini beyanda hiçbir zaman cehalet söz konusu olamaz.”⁴⁶ O, neshin naklen caiz oluşuna ise semavi kitaplardaki tebdili ve Kur'an-ı Kerim'in bizzat neshin varlığını kabul ederek bundan haber vermesini örnek vermiştir. Ona göre Kur'an, neshin vukuunu bildirmekle bunun gayet tabii olduğuna da işaret etmiştir. Nitekim tabiatla her şey insanın hayır ve menfaati için var edilmiştir. Dolayısıyla bunların vazifesi insana hizmettir. Bu vazifeyi ifa etmede zorlananlar ya da yapamayanlar yerlerini başkalarına devretmek durumundadırlar. Hayati olan bu kaide tabiatın her alanında câridir. Yapılan araştırmalardan da anlaşıldığı üzere Kur'an'dan önceki semavi kitaplar birtakım sebeplerle asıllarını muhafaza edememiştir. Bunlara kendi mensupları tarafından ya bir kısım

⁴⁴ Akseki, 259.

⁴⁵ Akseki, 259.

⁴⁶ Akseki, 259.

ilaveler yapılmış ya da var olan bir kısım hakikatleri silinmiş ve tebdil edilmiştir.⁴⁷ Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde buna işaret edilmiştir.

Diğer semavi dinlerde ve hatta İslam dininde neshin cevazını göreceli olarak kabul eden Ahmet Hamdi Akseki, bunun dinin esasını kabul edilen iman ve inanç esaslarında değil, ameli alanın bir kısmıyla sınırlı olduğuna vurgu yapmıştır.⁴⁸ Bakara Suresinin 62. ayeti ile Maide Suresinin 70. ayetini (Bakara suresinin 62. ayetinin maide suresinin yetmişinci ayeti ile nesih edildiği iddiası)⁴⁹ gerekçe göstererek inanç esaslarında da neshin vaki olduğunu iddia edenlere şiddetle karşı çıkan Ahmet Hamdi Akseki, bunların ya çok cahil ya da art niyetli olduklarını ifade etmiş ve bunun aynı zamanda açık bir iftira olduğunu da eklemiştir. Ona göre iki hüküm arasında neshin vâki olabilmesi için onlardan birinin müsbet diğerinin menfi olması, iki hükmün birbiriyle tearuz vaziyetinde olması ve aynı zamanda biri diğerinden tarih bakımında önce olduğunun bilinmiş olması gerekir. Ona göre söz konusu ayetler arasında belirtilen şartlar yoktur ki nesihden bahsedilebilsin. Ayrıca tartışmaya konu alan ayetler esasa dayalı hüküm içermektedir. Esasa dayalı hükümler arasında neshin olamayacağını eski yeni bütün âlimler ittifak etmiş ve onlardan hiçbiri bu ayetler arasında neshin olduğunu iddia etmemiştir.⁵⁰

Şer'î ve fer'î meselelere gelince Ahmet Hamdi Akseki, bu tür meselelerin ahkâmında neshin caiz hatta gerekli olduğunu söylemiştir. Ona göre zamanın, mekânın ve mizacın değişmesiyle değişebilen ahkâm konusunda din sadece genel prensipler vazetmiş, gerisini ictihada havale etmiştir. O mevzuyla alakalı şu ayetleri referans vermiştir; *"Bilmiyorsanız bilene sorunuz"*,⁵¹ *"فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ"* *"Deki herkes kendi karakterinin gereğini yapar"*,⁵² *"لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شَرِيعَةً وَ لِكُلِّ مَنَاجَا"* *"Her biriniz için bir şeriat ve yol tayin ettik."*⁵³ Ona göre zaman, mekân ve şahıslara bağlı olarak değişebilen hükümler, insanların nefislerini arındırmak, ahlaklarını güzelleştirmek, kalplerde Allah sevgisi ve Allah korkusunu artırmak, ictimai ve sosyal hayatlarını tanzim etmeye matuf olarak vazedilmiştir. Dolayısıyla Ahmet Hamdi Akseki, bu tür hükümleri hastaya verilen ilaca benzetmiştir. Uzman bir doktorun ilaç verirken hastanın mizacına, zaman ve mekâna dikkat ederek ona göre tedavi ve gerektiğinde daha önce verdiği ilacı değiştirmesi nasıl uygun ise Allah'ın fer'î meselelerle ilgili hükümleri kullarının maslahat ve menfaati doğrultusunda zaman, mekân, mizaç ve istidatların değişmesine bağlı olarak koyduğu hükümleri artırması, eksiltmesi ya da tamamıyla kaldırıp yerine yeni hüküm koyması da hikmet ve maslahata uygundur. Aslında ona göre nesih bir kanundur ve bir hakikattir. Bunu inkâr etmek, yaratılıştaki değişiklikleri inkâr etmek ya da şu âlemde meydana gelen değişikliklerin kanunsuz olduğunu iddia etmek demektir. Bu ise âlemde ortaya çıkan değişim ve dönüşümlerin hep birer sebep ve kanun çerçevesinde

⁴⁷ Akseki, 260.

⁴⁸ Akseki, 302.

⁴⁹ Akseki, 301.

⁵⁰ Akseki, 303.

⁵¹ en-Nahl 16/43.

⁵² el-İsra 17/84.

⁵³ el-Mâide 5/48.

meydana geldiğini bilmemekten başka bir şey olamaz.⁵⁴ Onun şu sözleri mevzuyu özetler niteliktedir;

*Bizim yakînî ve kat'î imanımız şudur: Allah'ın halk ve emrinde bir nesih ve tebdil kanunu vardır. Allah'ın bu kanunu tabiatın her noktasında kendisini göstermektedir. Eğer böyle olmasaydı âlemde ne bir tahavvül olur ne de akitlerde, mukavelelerde, kanunlarda değişikliğe imkân bulunurdu. Fakat bu kanun, esasta değil, zamanların ve mekânların, ahval ve mesâlihın değişmesiyle alakalı olan fer'î meselelerde cereyan eder. Geçmiş dinlerde ve Müslümanlığın ilk devirlerinde mensuh olduğu beyan olunan hükümlerde işte hep bu sınıftan olanlardır.*⁵⁵

2.4. Hüsün ve Kubuh ile İlgili Görüşleri

Hüsün ve kubuh konusu mahiyeti itibariyle kelim ilmiyle alakalı bir mevzu olmakla birlikte fıkıh usulü konuları arasında da yer almış ve tartışılmıştır. Fıkıh usulü âlimleri bu mevzuyu daha çok vahiy ve nübüvvet olmadan akıl vasıtasıyla din ve şeriatın idrak edilip edilmeyeceği dolayısıyla peygamber gönderilmeden dinin fūrûundan insanların sorumlu tutulup tutulmayacağı yönünden tartışmışlardır.⁵⁶ Ahmet Hamdi Akseki, eserlerinde meseleyi her ne kadar kelâmî açıdan tahlil etse de satır aralarında onun fikhî yönüne de temas etmiştir.

Hüsün ve kubuh meselesiyle ilgili klasik dönem eserlerinde yer alan görüşlere atıfta bulunan Ahmet Hamdi Akseki,⁵⁷ Hanefilerin genel görüşünü benimsemiş ve bu doğrultuda fikir beyan etmiştir. Buna göre İnsan aklıyla Allah'ın varlığını bilebilir, hayır ile şerri, fazilet ile rezâleti ayırt edebilir. Bununla beraber dinin menşei vahiydir. Diğer bir ifadeyle din hem aklîdir hem de naklîdir. Dolayısıyla peygamber olmadan da insanlar, Allah'ın varlığına inanmakla mükellef tutulabilir. Fakat ahkâm-ı diniyye ve şer'îyyeye muhatap olabilmeleri, diğer bir ifadeyle dinin emir ve nehiyelerinden sorumlu olabilmeleri için vahye muhatap olmaları gerekir. Konuyla ilgili şu ifadeler ona aittir;

*“İnsan, akıl ve fitrat ile Allah'ı idrak etmek istidadında ise de cumhur-i ehl-i sünnete göre bundan ötesini idrak etmek hususunda akıl kâfi değildir. İşte bunun içindir ki insanlarda fitri olan bu düşünce, zaman zaman ilahi vahye muhatap olan mürşitler, peygamberler aracılığıyla tenbih, tezkir, teyid ve takviye olunmuş; bu suretle vahyi ilahiye mazhar olan mürşitlere tabi olanlarda bu fikir inkişaf ederek onlar, hakkı görmüşler, doğruyu bulmuşlardır. Onları inkâr edenler ise fitratlarının gerilemesiyle dalalet vadilerinde dönüp durmuşlar ve Hakkı bulamamışlardır.”*⁵⁸

2.5. Makâsîdû's-şerîâ ile İlgili Görüşleri

⁵⁴ Akseki, *İslam Fitrî Tabîi ve Umûmî Bir Dindir*, 262.

⁵⁵ Akseki, 302.

⁵⁶ Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 2000), 8/198; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz el-Hüseyinî İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 4/28.

⁵⁷ Akseki, *İslam Fitrî Tabîi ve Umûmî Bir Dindir*, 183.

⁵⁸ Akseki, 198.

Usul eserlerinde makâsîdü’ş-şerîa; “İslam’ın koyduğu hükümlerin gayeleri” şeklinde tanımlanmış ve aslah, hüsun-kubuh, ta’lil ve fitrat gibi kavramlarla temellendirilmeye çalışılmıştır.⁵⁹ Ahmet Hamdi Akseki’ye göre Allah’ın emrettiklerinde ya da nehyettiklerinde mutlaka ya bir maslahatı temin ya da bir mefseti defetme gayesi vardır.⁶⁰ Diğer bir ifadeyle emretmiş olduğu şeylerde ya halis katışıksız bir maslahat vardır ya da zarar olsa dahi faydası zararından çoktur. Aynı şekilde yasakladığı şeylerde ya tamamen bir kötülük vardır ya da faydası olsa da zararı faydasından çoktur. O, eserlerinde yukarıda zikredilen kavramlarla bağlantılı olarak makâsîd konusuna temas etmiş ve bu kavram için şeriatların ruhu tabirini kullanmıştır.⁶¹ Ona göre bu ruh sadece İslam peygamberinin şeriatında değil, bütün peygamberlerin şeriatlarında mevcuttur. Diğer bir ifadeyle bütün peygamberlerin şeriatları incelendiğinde veya itikadi, ameli ahlaki prensipleri ve aynı zamanda kıssa ve mev’izeleri tetkik edildiğinde bunların hepsi beş temel esası muhafazaya matuf olduğu görülecektir. Bunlar; din, nefis, akıl, nesil ve maldır. Bu durumda bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri şeriatların ortak paydası bu beş esası muhafaza etmektir.⁶²

Ahmet Hamdi Akseki’ye göre bu beş şey, zaruri maksatlardır. İlahi şeriatlara uyma konusunda insanların teşvik edilmesinin asıl hikmeti bu beş maksadı muhafaza etmek ve böylece beşeriyeti sonsuz bir hayata ve ebedi bir saadete kavuşturmaktır. Bütün peygamberler bu ana maksatlarda hem fikirdir. İhtilaf, bunları muhafaza etmenin yol ve yöntemi konusundadır. Bu yol ve yöntemin zaman ve mekânın hususiyetine göre değişkenlik arz etmesi gayet doğaldır. İşte bunun için birbirini müteakip gönderilen peygamberlerin her biri, genel olan bu maksatları gerçekleştirecek şeriatları tebliğ etmişler ve bu maksatları muhafaza etmenin yollarını bildirmişlerdir. O, *İslam Fitrî Tabî ve Umûmî Bir Dindir* adlı eserinde konuyla ilgili şöyle demiştir.

Vaz’ı şeriattan maksat, insanların maddi ve manevi, dünyevi ve uhrevi saadetlerini temindir. Bu ise onların hal ve iktidarlarına, mizaç ve istidatlarına göre bir nevi belirlenen hükümlere yapışmakla meydana geleceği şüphesizdir. Aynı zamanda bu istidat ve iktidar; zaman, mekân ve mizacın değişmesine bağlı olduğundan Allah, insanlara kendi hallerine, kendi zamanlarına kendi mizaçlarına uygun ahkâmı göndermiş, hal ve maslahatın icabına göre bazı ahkâmı da tebdil eylemiştir ki hikmete en muvafık ve en uygun olan da budur.⁶³

3. Şer’î Delillerle İlgili Görüşleri

Bilindiği üzere fıkıh usulü eserlerinde üzerinde ittifak edilen şer’î deliller; Kitap, sünnet, icma ve kıyas şeklinde sıralanmıştır. Zikredilen sıralamada ehemmiyet sırası ve kaynak olma vasfı göz önünde bulundurulmuştur. Ahmet Hamdi Akseki ise ittifak edilen delilleri Kitap, sünnet, kıyas ve icma şeklinde zikrederek kıyasa üçüncü sırada, icma’ya ise dördüncü sırada yer vermiştir. O, kıyasın icthadla yakın ilişkisinden ve fonksiyonundan ve aynı zamanda Hz. Peygamber

⁵⁹ Ertuğrul Boynukalın, “Makâsîdü’ş-şerîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

⁶⁰ Akseki, *İslâm Dînî İtikat, İbâdet, Ahlak*, 36.

⁶¹ Akseki, 118.

⁶² Akseki, *İslam Fitrî Tabî ve Umûmî Bir Dindir*, 262.

⁶³ Akseki, *İslam Fitrî Tabî ve Umûmî Bir Dindir*, 261.

döneminde sahabenin kıyası aktif bir hüküm çıkarma metodu olarak kullanmasına Hz. Peygamber'in bizzat müsaade etmesinden dolayı böyle bir tercihte bulunduğunu belirtmiştir.⁶⁴ Çalışmada bu yaklaşım esas alınarak onun şer'i delillerle ilgili görüşlerine yer verilecektir.

3.1. Kitap

Ahmet Hamdi Akseki, Kitab'ı yani Kur'an'ı; "Peygamberimiz Muhammed Aleyhisselam'a Allah tarafından vahiy suretiyle inzal olunan ve bize kadar tevatüren gelen nazm-ı celil"⁶⁵ şeklinde tanımlamıştır. Ona göre diğer bütün deliller Kur'an'ın haricinde olmayıp temelde ona râcidir. Bu yönüyle Kur'an, şer'î hükümlerin esası ve aslî-usûlüdür. Ahmet Hamdi Akseki, Kur'an'ın günümüze kadar bozulmadan ulaşmasını onun en büyük mucizelerinden biri olarak dile getirmiş ve tercümesinin Kur'an yerine geçemeyeceğini savunmuştur. Dolayısıyla ona göre başka lisanlarla yapılan tercümelemlerle ibadet yapılamaz. Çünkü tercümelemler, Kur'an ifadelerindeki incelikleri ve muradı ilahiyi tam olarak yansıtamaz.⁶⁶ Yine ona göre Kur'an'ın dört temel unsuru vardır. Bunlar; lafız olması, Arapça olması, Hz. Muhammed'e nazil olması ve tevatür yoluyla nakledilmiş olmasıdır. Bu dört unsurdan biri eksik olması durumunda Kur'an olamaz.⁶⁷ Dolayısıyla Kur'an hem lafız hem de mana yönüyle Allah kelimidir. Nitekim o mevzuyla alakalı şöyle demektedir: "Kur'an ancak Kitab-ı münezzel'in ismi olduğu ve bundan başkasına Kur'an denemeyeceği hususu ulûm-ı İslamiye de mühim bir bahistir.⁶⁸ Her ne kadar Arapçanın dışında başka lisanlarla ibadet edilebileceğine dair bir görüşün Ebu Hanife'ye nispet edildiği rivayet edilse de o bu konuda aynı kanaatte değildir. Ona göre Ebu Hanife bu görüşünden daha sonra vazgeçmiştir. Zira Ebu Hanife'nin mevzuyla ilgili içtihadı kendisine sorulduğunda o şöyle demiştir; "Ebu Hanife, bu içtihadından rucû etmiştir, o görüşü bırakmıştır."⁶⁹

Ahmet Hamdi Akseki, Kitab-ı münezzel dışında başka lisanlarla ibadet edilemeyeceği görüşünü kesin bir dille ifade ederken aynı hassasiyeti hutbe için ortaya koymamıştır. O, her ne kadar hutbenin tamamının başka lisanlarla okunabileceği görüşünü ileri sürmese de en azından vaaz ve nasihat kısmının bir başka dilde okunabileceği fikrine meyletmiştir. Sonuç olarak Akseki, 1925 yılı Diyanet İşleri bütçe müzakereleri sırasında hutbenin başka lisanlarla okunmasıyla ilgili şöyle demiştir;

"Şimdiye kadar doğal olarak bu işi beceren imamlardan bazıları hutbeyi Türkçe okumuşlardır. Hakikaten işin ehli olanlar birçok camide Türkçe hutbe okuyorlar, halkı bilgilendiriyorlar. Fakat bir kısmı da vardır ki yirmi otuz kuruşla çalıştırılıyor. Bunlar Türkçeyi de Arapçayı da beceremezler. Yalnız ellerinde bir (hutbe) mecmuası vardır. Onu da yüzünden okuyorlar. Dolayısıyla bunlar için ne yapılırsa fayda vermez.

⁶⁴ Akseki, *İslâm Dîni İtikat, İbâdet, Ahlak*, 37-39.

⁶⁵ Akseki, 37.

⁶⁶ Akseki, *İslam Fitri Tabii ve Umûmî Bir Dindir*, 444.

⁶⁷ Akseki, *İslâm Dîni İtikat, İbâdet, Ahlak*, 108-9.

⁶⁸ Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*, 1/218.

⁶⁹ Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*, 1/215.

Bundan sonra inşallah hatiplerin maaşları fazlalaşır biz de adamakıllı hatipleri istihdam ederiz. O hatiplere de gerekli olan talimatı veririz ve hepsinin Türkçe hutbe okumasını sağlamaya çalışırız.”⁷⁰

3.2. Sünnet

Ahmet Hamdi Akseki, sünneti; “Kur’an-ı Kerim’in dışında kalan Peygamberimizin sözleri ve işleri”⁷¹ şeklinde tanımlamıştır. Buna göre o, sünneti temelde kavli ve fiilî olmak üzere iki kısma ayırmış, takrîrî sünneti de fiili sünnetin bir nev’i olarak görmüş olmaktadır. Ahmet Hamdi Akseki, hadis ve sünnet arasındaki farka da dikkat çekmiş, sadece Hz. Peygamberin sözleri için hadis terimini; kavli, fiili ve takrîrî sünnetin bütünü için ise sünnet kavramını kullanmıştır.⁷² Ona göre sünnet, şer’î delillerin en önemli iki aslından biridir. Bu sebeple sahabe, Kur’an’da yer alan şer’î hükümlerin tafsilatına dair binlerce sünnet ve hadisi hıfzedip sonraki nesillere aktarmışlardır. Emevî hükümdarlarından Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) zamanında ise şer’î hükümlerin tafsilatına dair dört bin hadis tedvin ve tasnif edilerek kayıt altına alınmıştır.⁷³

Ahmet Hamdi Akseki, sünnetin delil olma yönünü temellendirmek için bilgi edinme vasıtalarına dikkat çekmiş ve sünneti bilgi edinme vasıtalarından haber-i sadıkla ilişkilendirmiştir. Haber-i sadık’ın da haber-i mütevatir ve haber-i resûl olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirten Akseki, bilhassa mütevatir haberin bilgi ifade edebilmesi için söz konusu haberin hisse ve müşahedeye dayalı olması ve onun aklen muhal olmayıp mümkünattan olması gerektiğini şart koşmuştur. Ona göre bilginin tevatür derecesine ulaşabilmesi için onun sahabe, tabiin ve tebe-i tabiinin her üç tabakasında da yalan söylemeleri aklen mümkün olmayan bir cemaat tarafından nakledilmiş olması gerekir. İşte Kur’an’ın bütünü bu şekilde nakledildiği gibi birçok dini mesele de bu şekilde sabit olmuştur. Ona göre mütevatir bilgi ile sabit olan dini meselelerin hükümleriyle amel etmek farzdır. Beş vakit namaz, onların rekât sayıları ve tebliğ çerçevesindeki diğer dini hükümler bu kapsamdadır. Dolayısıyla bu yolla sabit olan dini ahkâmı inkâr etmek küfrü gerektirir. Yine Ahmet Hamdi Akseki’ye göre Hz. Peygamberin verdiği haberler ya da söylediği şeyler, haber-i resûl kapsamında değerlendirilir ve bu tür bilgiler de kesinlik ifade eder. Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamberin geçmiş ya da gelecekle ilgili verdiği haberler katiyet ifade eden haberlerdir. Mütevatir haberle sabit olan bir şeyde şüphe etmek nasıl caiz değilse bu da öyledir. Onların, oldu dedikleri mutlaka olmuş, olacak dedikleri de olacaktır.⁷⁴

Ahmet Hamdi Akseki’ye göre Kur’an’ın mücmel ayetlerini beyan etmek, onları açıklamak sünnetin en önemli fonksiyonlarından biridir. Ona göre bir kanunu beyan etmek onu tefsir etmek o kanunu vazedenin en tabiî hakkı olduğu gibi Kur’an’ın beyan ve tefsiri de öncelikle Peygamber’in hakkıdır. O konuyla alakalı şöyle demektedir;

⁷⁰ Kara-Gündoğdu, *Diyaret İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*, 1/210.

⁷¹ Akseki, *İslâm Dîni İtikat, İbâdet, Ahlak*, 37.

⁷² Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Canlı, “Riyazü’s-Sâlihîn ve Tercemesi” Adlı Esere Yazmış Olduğu Mukaddime Bağlamında Ahmed Hamdi Akseki’nin Hadis ve Sünnete Bakışı”.

⁷³ Akseki, *İslâm Dîni İtikat, İbâdet, Ahlak*, 37.

⁷⁴ Akseki, *İslâm Dîni İtikat, İbâdet, Ahlak*, 40-42.

"Beş vakit namaz Kur'an'da vardır. Ancak bu husustaki ayetler mücmel idi. Mücmel ayetleri tefsir edecek olan Nebi'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) sözleri ve işleridir. İşte bunları da Peygamber Efendimiz tefsir ve beyan buyurmuştur. Gerçi bu ayetlerin manalarını olduğu gibi anlayanlar da vardır. Fakat mücmel olan ayetleri herkes olduğu gibi anlayamayacağı için onlar, tefsir ve beyana muhtaçtır. Eğer bunu Kur'an'dan anlayamıyorsak Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi ve sellem Efendimizin ayetleri tefsir ve beyan eden hadislerine ve işlerine müracaat ederiz. Çünkü bir kanunu tefsir ve beyan etmek ancak o kanunu vazedenin hakkıdır. İşte burada da mesele aynıdır."⁷⁵

3.3. Kıyas

Ahmet Hamdi Akseki, kıyası; "Başka bir hadisede evvelce Kitap veya Sünnetle sabit olmuş şer'î bir hükmün mislini, müşterek bir illet ve sebebe mebni diğer bir hadisede izhar etmektir"⁷⁶ şeklinde tanımlamıştır. Ona göre kıyasın şer'î delil olarak kabul edilmesi aslında sorunları çözmeye cemiyete teşri hakkı tanımak demektir. Bu da onlara büyük bir rahmet ve vüs'at anlamına gelmektedir. Şöyle ki; şer'î hükümlerin asıl kaynağı olan Kitap ve sünnette yer alan meseleler ve onların hükümleri, lafız itibarıyla sınırlı sayıdadır. Olay ve hadiseler ise sınırsızdır. Dolayısıyla her hadise ve vaka hakkında Kitap ve sünnette sarîh bir nassın bulunamayacağı gayet tabîidir. Bu sebepledir ki zaman geçtikçe ve insanlar arasındaki muameleler çoğaldıkça bireysel hükümlere ihtiyaç hâsıl olacaktır. Kıyas deliline ve icthada başvurmadan bunlar çözüme kavuşturulamaz.⁷⁷

Ahmet Hamdi Akseki, kıyas ve icthad arasında sıkı bir ilişki kurmakta hatta kıyası bir icthad faaliyeti olarak görmektedir. Diğer bir ifadeyle ona göre her kıyasta bir icthad, her icthatta da bir kıyas vardır. Onun icthada dair düşüncelerine daha önce yer verildiğinden burada ayrıca tafsilata girilmeyecektir.

3.4. İcmâ

Ahmet Hamdi Akseki icmâ'ı; "Bir asırda bulunan İslam müctehitlerinin şer'î bir mesele hakkında ittifak etmeleri"⁷⁸ şeklinde tanımlamıştır. O, bu tanımda "Hz. Peygamberin vefatından sonra" kaydını düşmemiştir. Tanım bu yönüyle ağıyarını mâni olmamaktadır. Diğer bir ifadeyle tanım, müttarid değildir. Zira söz konusu tanıma göre Hz. Peygamber döneminde de icma mümkün olabilecektir. Hâlbuki Hz. Peygamber hayatta iken icmâ'dan bahsedilemeyeceği konusunda ittifak edilmiştir.⁷⁹ Ona göre icmâ, netice itibarıyla bir icthad faaliyetidir. Dolayısıyla Kitap ve sünnette hakkında bir nas bulunmayan meselelerde müctehitler tarafından icthad yapmak suretiyle verilen hükümlerde ittifak hâsıl olması durumunda buna icmâ-ı ümmet denilmiş olur. O halde

⁷⁵ Akseki, *İslam Fitrî Tabî ve Umûmî Bir Dindir*, 436.

⁷⁶ Akseki, *İslâm Dînî İtikat, İbâdet, Ahlak*, 38.

⁷⁷ Akseki, 39.

⁷⁸ Akseki, 38.

⁷⁹ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 16/114; Âmidî Ebu'l-Hasen Seyfüddîn Ali. Muhammed b. Salim, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* (Riyad: Dâru's-Sâmi', 2003), 1/307; Vehbe Zühayli, *el-Vecîz fî Usûli'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 47.

kıyas ile icma arasında temel fark, kıyasta ictihad sonucu oluşan hüküm üzerinde ittifak sağlanmazken diğerinde ittifakın sağlanmış olmasıdır.

Görüldüğü üzere Ahmet Hamdi Akseki, kıyas ve icmâ'ı temelde bir ictihad faaliyeti olarak görmüş ve bunları ümmete verilen teşrîf hakkı kapsamında değerlendirmiştir. Bu yönüyle kıyas ve icmâ'ı, ümmet için büyük bir rahmet ve vüs'at kaynağı olarak kabul etmiştir. Nitekim o, bu iki delil için; “İslam Dini; kıyas ve icmâ- ümmeti delil kabul etmekle cemiyete teşri hakkı vermiş oluyor ki, beşeriyet için vüs'at ve rahmettir”⁸⁰ ifadesini kullanmıştır.

Sonuç

Ahmet Hamdi Akseki, siyasi, fikri ve kültürel yönden büyük bir hareketliliğin yaşandığı Osmanlı devletinin son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamıştır. O, Osmanlı Devleti'nin girdiği çöküş buhranından çıkmak ve yeniden ayağa kalkmak için attığı adımlara ve giriştiği ıslahatlara şahit olmuş, fikri hareketlerin bir kısmından etkilenmiş ve bunların bazılarında da aktif rol almıştır. Osmanlı ilim ve kültür bakiyesi üzerine kurulan yeni Cumhuriyet Devleti'nin kuruluş aşamasında ise kritik görevlerde bulunmuştur. Ülke genelinde bulunan cami ve mescitlerin idaresi ve buralara imam-hatip, vaiz, kayyim gibi memurların atanması ve diğer din işlerinin deruhte edilmesi amacıyla kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nda uzun süre başkan yardımcılığını yapmış ve daha sonra bizzat bu kurumun başına geçmiştir. Görevi boyunca yeni rejimin din konusunda yapmak istediği reformlarla ilgili baskılara maruz kalmış, istiklal mahkemesinde idamla yargılanmış ancak yine de İslam'ın temel prensipleri konusunda tavizkar davranmamış, doğru bildiklerini yazmaktan veya ifade etmekten çekinmemiştir. Ancak o bu konuda idarecilerle sert bir tavır içine girmektense yumuşak bir üslup ve duruşu tercih etmiştir. Başka bir ifadeyle o, diklenmeden dik durmaya çalışmıştır.

Ahmet Hamdi Akseki'nin, genel anlamda ıslahat taraftarı bir fikre sahip olduğu müşahede edilmiştir. Ancak o, ıslahatın Kur'an ve sünnet merkezli olmasını şart koşmuştur. Diğer bir ifadeyle o, bu iki kaynağı dışlayarak ya da onlardan uzaklaşarak değil, aksine Kur'an ve sünneti asrın idrakine uygun bir şekilde yeniden yorumlamanın gerekli olduğunu savunmuştur. Özellikle o, ıslahat ve iyileştirmenin dışarıdan dayatma şeklinde olmasına karşı çıkmış, bu mühim vazifenin Müslüman âlim ve müçtehitlere bırakılmasını talep etmiştir.

Yapılan araştırmalarda Ahmet Hamdi Akseki'nin fıkıh usulüne dair müstakil bir eser yazmadığı görülmekle beraber, şer'î deliller hakkında ve fıkıh usulünün diğer bir kısım meseleleriyle ilgili görüş beyan ettiği tespit edilmiştir. Hatta itikadi ahlâkî, ameli ve fer'î meselelerin tahlilinde birçok fıkıh usulü kavramından ve bu ilmin ilkelerinden yararlandığı müşahede edilmiştir. Bununla beraber onun fıkıh usulünün geneline dair olmasa da bir kısım fer'î meselelerine yönelik bazı eleştiriler yönelttiği söylenebilir. Nitekim Ahmet Hamdi Akseki, mezheplerin layıkıyla intişar edememesinin sebebi olarak onların İslam'ın yüksek gayesini tam olarak anlayamamalarına bağlamıştır. Ona göre mezhepler kolaylık prensibini terk ederek şiddet ve güçleştirme yolunu

⁸⁰ Akseki, *İslâm Dini İtikat, İbâdet, Ahlak*, 38.

tercih etmiş bu da insanların o mezhepten soğumalarına ya da ona karşı tavır almalarına neden olmuştur. Yine o, üst amaç için telifi önermiştir. Buna göre mezhepler tarihi fonksiyonlarını icra etmekle beraber bugün için Müslümanların maslahatı, vahdet ve kardeşliği her şeyden daha önemlidir. Bu sebeple mezhep farkı ve taassubu gözetmeksizin delil bakımından en güçlü olan görüş tercih edilmeli ve uygulanmalıdır. Neticede bütün mezhepler aynı kaynaktan beslenmiş ve aynı hedefe ulaştırmayı gaye edinmiştir. Ancak onun bu görüş ve önerisinin teoride ve pratikte bazı müşkülleri barındırdığı söylenebilir. Çünkü delil bakımından en güçlü olan görüşün tespiti zor olduğu gibi zamanın değişmesiyle maslahatın da değişeceği göz önünde bulundurulduğunda toplumları kapsayıcı genel fikhî ilkelerin belirlenmesi konusunda uzlaşımın sağlanması zordur.

Kaynakça

- Akseki, Ahmed Hamdi. *Ahlak Dersleri*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Akseki, "Gramofon ve Radyo ile Kur'an". *Sebülürreşâd* 7 (1951), 107.
- Akseki, *İslâm Dînî İtikat, İbâdet, Ahlak*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022.
- Akseki, *İslam Fitrî Tabîî ve Umûmî Bir Dindir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Akseki, *Mezâhibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i (İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1974.
- Akseki, *Müslümana Büyük İlmihal*. İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1966.
- Âmidî, Ebu'l-Hasen Seyfüddîn Ali. Muhammed b. Salim. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*. 4 Cilt. Riyad: Dâru's-Sâmi', 2003.
- Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Akseki, Ahmet Hamdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/293-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Makâsidü's-Şerîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/423-27. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Canlı, Mustafa. "Riyazî's-Sâlihîn ve Tercemesi" Adlı Esere Yazmış Olduğu Mukaddime Bağlamında Ahmed Hamdi Akseki'nin Hadis ve Sünnete Bakışı". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 34/1 (2013), 126-43.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Maslahat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/79-84. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Durmuş, Abdullah. "Ahmet Hamdi Akseki'de Taaddüd-i Zevcât". *Fıkıh ve İslam Tarihi*. Antalya, 2013.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshak eş-Sicistânî. *Sünenî Ebî Dâvûd*. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebubekir Ahmed b. Mervân. *el-Mücâlesetü ve Cevâhiru'l-İlim*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419.
- Heyet, çev. *Kur'an Yolu Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz el-Hüseyinî. *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâüddîn Muhammed b. Mukerrem b. Ali b. Ahmed er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed. B. İshak b. Musa. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arab, 1409.
- Kahraman, Abdullah. "Zor zamanda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslam Alimi: Ahmed Hamdi Akseki". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 298-312.
- Kara-Gündoğdu, İsmail-Rabia K. *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*. 2 Cilt. İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Karaman, Hayreddin. *Fıkıhçı Olarak Aksekili Ahmet Hamdi Efendi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

- Karslı, Bahset. "Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları: Ahmet Hamdi Akseki Örneği". *Turkish Studies* 5/9 (2014), 1279-98.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvi'l-Kebîr*. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.
- Mertoğlu, M. Suat. "Akseki'nin Ahmed Muhammed Şâkir'e Bir Mektubu: Sebilüreşâd Yazarı Ahmed Hamdi Akseki'nin İslam Dünyasına İlgisine Dair Notlar." *İslam Araştırmaları Dergisi* 36 (2016), 163-77.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. Sevre b. Musa b. Dahhâk. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1975.
- Topçuoğlu, Ali İhsan. "Ahmet Hamdi Akseki ve Temel Haklarla İlgili Hukukî Görüşleri". *Fıkıh ve İslam Tarihi*. Antalya, 2013.
- Zühayli, Vehbe. *el-Vecîz fi Usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1995.